

boven

Natuur versus cultuur: een 17e-eeuws zwaard uit Duitsland, gemaakt van het rostrum van een zaagvis. © Kunstammer Georg Laue München.

Wunderkammer Exotica

Narwaltanden, opgezette dieren, neushoornbekers: prestigieuze kunstobjecten uit de Wunderkammers kwamen niet zelden uit exotische streken. In zijn nieuwste boek maakt Thijs Demeulemeester een exotische reis door de tijd, op zoek naar de mooiste exotica uit de Kunstkammers van vroeger én nu.

TEKST: IRIS DE FEIJTER

boven

Koralen, mineralen, opgezette dieren, fauna op sterk water: bezoekers in het natuurhistorisch kabinet van Levinus Vincent in Haarlem kwamen ogen te kort. De ets, gemaakt rond 1706, is van Andries van Buysen. © Rijksmuseum Amsterdam.

Kunstammer Georg Laue, Porfirius Kunstammer, Theatrum Mundi Arezzo, Finch & Co, Honourable Silver Objects: wie op internationale kunst- en antiekbeurzen rondwandelt, heeft zich vast al eens vergaapt aan de stands van deze Wunderkammer-specialisten. Ze handelen in historische verzamelobjecten en curiosa die vanaf de renaissance in Kunstkammers belandden. Denk maar

aan draaiwerk in ivoor, schelpenbekers, tropische dieren op sterk water of koralen. Elk op zich vertellen zulke exotische objecten uit de Kunstammer, 'exotica' genaamd, boeiende (reis)verhalen. Ze kwamen hier vaak terecht dankzij de ontdekkingsreizen en dankzij waaghalzerige biologen die op wetenschappelijke missie in onontgonnen gebieden onbekende fauna en flora meebrachten naar Europa, waar vooral vanaf de 16e eeuw de Kunstammerhype begon. Aan exotica kleven ook verhalen over koloniale wingewesten en over de menselijke drang naar kennis. Maar ook over de drang naar macht, want veel Kunstkammers waren etalages van roem, rijkdom en intelligentie. Verzamelen was een passie, maar ook een manier om de (toen bekende) wereld samen te vatten in één luxueuze microkosmos: de Wunderkammer. Om de mooiste objecten in die Kunstammer te krijgen, werden kosten noch moeite gespaard. Neem nu de wenteltrapschelp, een exotische soort uit Azië, die rond 1650 voor het eerst in Europese collecties belandde. De schelp was zo zeldzaam dat de grootste verzamelaars er meteen fortuinen voor wilden neertellen. De veilingcatalogus van Willem Baart, verzamelaar uit Haarlem, vermeldt in 1762 als eerste lot: 'een extra fraaie en complete wenteltrap, waarvan nergens geen weerga gevonden is'. De schelp werd verkocht voor 545 gulden, toen twee keer zoveel als een arbeider in één jaar verdiende. Keizer Frans I zou zelfs ooit 4.000 gulden betaald hebben voor één exemplaar. Zo'n

luxueus exoticum in je collectie hebben, suggereerde een paar zaken: je had geld, smaak én kennis over de wereld.

Mensen met hondenkop

Interessant aan het domein van de exotica is dat de kunstobjecten over de eeuwen heen veel vertellen over hoe ons wereldbeeld evolueerde. De bekende wereld werd vanaf de Middeleeuwen steeds groter. Er werden steeds meer landen, continenten, stammen, dieren en planten ontdekt (en dus beschreven en vervolgens verzameld). Middeleeuwse reisliteratuur (bijvoorbeeld van John Mandeville) suggereert allerlei wilde dieren en primitieve mensensoorten, die zich aan de randen van de wereld bevonden. Ook op Middeleeuwse kaarten zie je die fantasie over de exotische periferie duidelijk: centraal ligt Europa en Jeruzalem met zijn 'normale fauna en flora', de 'continenten' eromheen bevatten de vreemdste creaturen. Van vijfkoppige draken tot eenhoorns en cynocephali: mensen met een hondenkop. Zonder ze ooit in het echt te zien, beschreven sommige auteurs die hondenmensen soms als 'geciviliseerde burgers met mensenmanieren', terwijl anderen het eerder primaire kannibalen vonden, 'die hun vreemdelingen liever rauw of flink gekruid lustten'. Dat ambigue wij-zij-gevoel is heel duidelijk in de Kunstkamers: verzamelaars waren trots op hun beschaafde 'Westerse' cultuur, maar tegelijk gefascineerd door de wilde wereld in exotische, minder beschaafde streken.

De natuur als copycat

Wat opvalt in het boek 'Wunderkammer: een exotische reis doorheen de tijd' is de spanning tussen de exotische natuur en de mens. De twee zijn voortdurend in een soort onderhuidse concurrentiestrijd, tenminste als je bepaalde exotica-objecten uit de Kunstkamers bekijkt. Een rostrum van een zaagvis, dat door een 17e-eeuwse

kunstenaar werd verwerkt tot echt zwaard: is dat een kunstwerk van de mens of van de natuur? En wie is dan de beste kunstenaar van beide? Imiteert de natuur het menselijke zwaard, of is het zwaard geïnspireerd op de snuit van de zaagvis? Dat soort dilemma's veroorzaakten wel meer curieuze kunstkamerobjecten. Kijk maar naar de landschapssteen, de zogenaamde 'ruin marble' of 'pietra paesina': een stuk marmer dat door zijn grafische samenstelling lijkt op de skyline van een (geruïneerde) stad. Op het eerste zicht kon je niet zien of het een landschapsschilderij of een stuk natuursteen was, maar dat maakt het natuurlijk juist fascinerend. Hetzelfde verhaal bij de Coco De Mer: dubbele noten uit de Seychellen die op zwarte vrouwenbillen lijken. Op dat soort speelse tegenstellingen waren Kunstkamereigenaars dol. Al is de achterliggende vraag natuurlijk: is de mens een niet minstens even getalenteerde schepper als de natuur? Cornelis Bellekin (1625 – circa 1710) speelde in op die tweespalt. De Amsterdammer was een topspecialist in het polijsten, slijpen, graveren en sculpteren van prestigieuze schelpen, parelmoer en mineralen uit Azië voor rijke verzamelaars, zoals Albertus Seba. En die wilden uiteraard beide in hun collectie: zowel de originele nautilussen als de kunstig bewerkte exemplaren van Bellekin.

onder

Kunstenaars als Cornelis Bellekin (1625 – circa 1710) probeerden de natuur te beconcurreren met hun gegraveerde schelpen: felbegeerde collector's items voor Kunstkamerbezitters.

Interessant aan het domein van de exotica is dat de kunstobjecten over de eeuwen heen veel vertellen over hoe ons wereldbeeld evolueerde.

rechts

Een coco de mer was één van de meest suggestieve exotica uit de kunstkamer: de noot van de Seychellen lijkt wel het achterwerk van een zwarte vrouw. Van een verboden vrucht gesproken.

© Finch & Co.

onder

Een Amsterdams kunstkabinet, vervaardigd rond 1700, ideaal om een schelpencollectie te etaleren. Te zien in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Eskimo's en Afrikanen tentoongesteld

Het boek 'Wunderkammer: een exotische reis door de tijd', uitgegeven door Lannoo, is toegankelijk opgevat. Per continent dwarrel je chronologisch door de korte verhalen bij fascinerende beelden van objecten, wereldkaarten, fabeldieren en prenten uit museale en private collecties heen. Toch ziet het boek er niet uit als een veredelde catalogus van Finch & Co of Kunstkamer Georg Laue. Het inleidende hoofdstuk focust op de bakermat van het verzamelen van exotica: hoe de ontdekkingsreizen en de reisliteratuur de honger naar exotische curiosa begon aan te wakkeren vanaf de late Middeleeuwen. Markant is daar bijvoorbeeld het relaas van Filips de Goedes 'Banket van de Fazant' uit 1454: een decadent eetfestijn waarvoor olifanten en kamelen en andere oosterse curiosa werden gesommeerd, als promostunt voor de kruistochten. Aan zijn hof liepen, naast exotische dieren, ook Moorse dansers en dwergen rond. Allemaal om zijn collegamachthebbers te imponeren. Dat soort machtspelletjes met exotiek zijn

van alle tijden, zo bewijst dit boek ook. Ook op de Wereldtentoonstellingen in de 19e eeuw werden exotische stammen uit Afrika, Azië of Scandinavië gehaald om te exposeren in landenpaviljoenen. In nagebouwde dorpen moesten zij hun dagelijkse le-

links

De hedendaagse kunstenaar Daniel Horowitz schildert 18e- en 19e-eeuwse gravures en litho's met bizarre fabeldieren.

ven naspelen, tot groot jolijt van de toeschouwers. Schrijnend zijn de verhalen van de Eskimo's die van ontbering stierven in een Duitse Zoo of van Afrikaanse mensen in kooien, waar bezoekers denigrerend apennootjes in gooiden. Op die manier krijgt het begrip 'exotica' in het boek ook een bredere, menselijkere invulling, los van de verzameldbare objecten in de traditionele Kunstkammern.

Fraude met zeemeerminnen

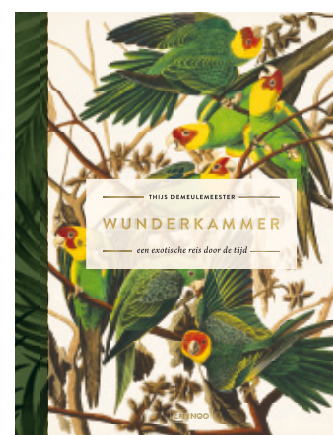
Een aparte sectie van het boek is gewijd aan 'Terra Incognita': het terrein van de fabelcreatures. Er bestond namelijk een hele frauduleuze markt voor fake dieren en verzonnen wezens, waarvoor verzamelaars veel geld neertelden. Zeemeerminnen bijvoorbeeld, waarvan ondernemer P.T. Barnum vervalsingen exposeerde in de 19e eeuw. De zeenimfen werden samengesteld met de kop van een aap en het lichaam van een vis: een oeroude truck waarmee ook 'draken' of 'griffioenen' werden vervalst. Ook over eenhoorns deden lange tijd de wildste mythes de ronde. Tot een natuurkundige de peperdure hoorns ontmaskerde als 'tanden van een narwal'. Zelfs serieuze verzamelaars en natuurwetenschappers zoals Ulisse Aldrovandi (1522 – 1605) waren ontvankelijk voor zo'n bedrog met fabeldieren. Aldrovandi had zelf een draak op sterk water in zijn beroemde verzameling en schreef met 'Monstrorum Historia' een 'naslagwerk over al zijn kennis rond draken'. In diezelfde hybride spirit zit het werk van hedendaagse kunstenaar Daniel Horowitz. Hij schilderde 18e- en 19e-eeuwse gravures met verzonnen dieren met valse Latijnse namen: flamingo's met een veel te lange nek, apen met veel teveel armen. Hedendaagse kunstenaars

Verzamelen was een passie, maar ook een manier om de (toen bekende) wereld samen te vatten in één luxueuze microkosmos: de Wunderkammer.

als Horowitz, die werken rond exotica, zijn in het boek de frisse voorbeelden van hoe in de 21e eeuw exotica nog kunnen inspireren.

Ruimtevaart

Je kan je overigens de vraag stellen wat Kunstkammerobjecten anno 2017 nog vertellen over onze tijd? Bestaan er nog wel exotica? Is de hele wereld niet al geëxploreerd en geëxploiteerd? De antiquairs van Theatrum Mundi in Arezzo vonden een interessant antwoord op dat vraagstuk. Hun baseline 'The XXI Century Wunderkammer' maken ze waar door het domein exotica nog een stukje op te rekken. Niet richting Afrikaanse kunst, zoals vele verzamelaars nu doen. Wel richting het enige onontgonnen stukje wereld dat er nog bestaat: het heelal. Leefden Rudolf II, Ulisse Aldrovandi en andere notoire verzamelaars van de afgelopen eeuwen nu, dan kochten ze gegarandeerd astronautenpakken, stukken van ruimteraketten, meteorieten, Star Wars-decorstukken en andere intergalactische parafernalia in Arezzo.

Meer weten

Lezen

'Wunderkammer: een exotische reis doorheen de tijd' door Thijs Demeulemeester
Uitgeverij: Lannoo.
ISBN: 9789401442732